

MOC A JEJÍ SYMBOLIKA VE STŘEDOVĚKU

K vydání připravili
Martin Nodl a Andrzej Pleszczyński

FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
Praha 2011

Nebesa pro krále, pro Krista či pro měšťany? *K proměně panovnické symboliky v husitských Čechách*

ROBERT NOVOTNÝ (Praha)

Panovnické ceremonie byly nejen příležitostí prezentovat královský majestát, ale zároveň představovaly zrcadlo tehdejší společnosti. Blízkost králi a kontakt s předměty ztělesňujícími *splendor regni* se považovaly za symbolický odraz postavení jednotlivce či korporace v sociální hierarchii, a není proto divu, že při těchto příležitostech docházelo ke sporům. V pozdním létě 1723, když probíhaly přípravy na korunovaci Karla VI., se stalo jablkem sváru nesení baldachýnu. Královská propozice určovala k zástupcům Starého Města, Nového Města a Malé Strany ještě purkmistra a primasa Hradčan, proti čemuž rezolutně protestovali nejen představitelé tří pražských měst, ale i vyslanci Kutné Hory. Zatímco Pražané tvrdili, že Hradčany nikdy nebyly městem, a vznikl by tak nebezpečný precedens, Kutnohorští se odvolávali na fakt, že oni jsou prvním městem po Praze. Nejvyšší kancléř jejich žádost odmítl vzhledem k nedostatku času, neboť korunovace byla již přede dveřmi, své rozhodnutí však vyvážil alespoň znevýhodněním Hradčanských při dalších ceremonálních aktech, ať již šlo o zákaz dotýkání se koruny nebo upření přednostního místa při slibu poddanství.¹

Pozdní doklad o úloze baldachýnu při prezentaci královského majestátu ukazuje, že i tento zdánlivě méně důležitý symbol panovnické moci – oproti třeba koruně, žezlu, meči či pečeti – mohl sehrát významnou roli. Pro období pozdního středověku máme podobných svědectví celou řadu, přičemž český materiál, byť rozsahem nevelký, poskytuje interpretačně podobně zajímavé zmínky jako prameny říšské proveniencie, jež ve své knize o panovnických vjezdech naposledy shromáždil a vyhodnotil Gerrit Jasper Schenk.² Způsob (ne)užití baldachýnu při středověkých ceremoniech a festivátech

¹ J. ČELAKOVSKÝ, *Postavení vyslaných král. měst na sněmech českých a spor měst Hory Kutné, Plzně a Českých Budějovic o přednost místa a hlasu na sněmě IV. Stav městský na sněmě českém*, ČČM 43/1869, s. 273–274. – Souběžně se vznikem tohoto příspěvku byla odevzdána do tisku kniha R. ANTONÍN, T. BOROVSKEJ, *Panovnické vjezdy na středověké Moravě*, Brno 2009, která se na několika místech se zde pojednávaným tématem stýká. Případným duplicitám jsem se snažil vyhnout zstručněním výkladu v příslušných pasážích.

² G. J. SCHENK, *Zeremoniell und Politik. Herrschereinzüge im spätmittelalterlichen Reich*, Köln-Weimar-Wien 2003, s. 448–502.

nabízel celou řadu symbolických sdělení, a to jak ze strany samotného krále, tak ze strany jeho poddaných, kteří nebesa většinou připravovali a také je nesli či se v jejich nesení střídali. Přes značnou pozornost, která je panovníckým vjezdům v poslední době věnována, je úloha baldachýnu v rámci celého ceremoniálu nedoceněna. Bylo to právě přijetí pod nebesa, které, jak se pokusím dále ukázat, ustavovalo vztah mezi měšťany a panovníkem. Díky tomu sehrával baldachýn v symbolické komunikaci mezi oběma stranami důležitou roli, přičemž jeho užití nabízelo celou řadu variací.³

Samotný pojem baldachýn není ve staročeském lexiku doložen. Vernakulární prameny užívají označení *nebesa*,⁴ v latinských textech převažuje termín *caelum*.⁵ *Baldakinus* se však objevuje ve významu vzácné tkaniny prošívané zlatem, jejíž jméno odkazuje na místo svého původu, Bagdád (Baldac).⁶ Právě v Orientu lze hledat i původ baldachýnu jako vladařského symbolu, který sloužil ke zdůraznění sakrálního původu panovnícké moci, když zároveň plnil praktickou funkci ochrany před vlivy počasí, ať již před sluncem nebo před deštěm. Baldachýn odděloval běžný prostor od prostoru určeného vladaři, přičemž posvátnost tohoto okrsku zdůrazňovala i výzdoba baldachýnu se symbolikou nebes, odkazující k univerzální a na celý kosmos se vztahující panovníkově moci.⁷ V této podobě baldachýn, jehož vzhled nabýval nejrůznějších variací,⁸ přešel od perských králů přes antické vládcy až k byzantským císařům.⁹

Recepce baldachýnu a jeho forem latinským Západem je doposud poněkud opomíjeným tématem, protože dosavadní výklady buď zahrnují starověké období a dalším vývojem se nezabývají, nebo v případě medievistů směřují svůj zájem nejhluběji do 12. století. Přitom by se našly jistě zajímavé paralely, svědčící o analogickém pojetí v antickém a byzantském světě na jedné straně a v rodící se západní Evropě na straně druhé. Budiž zde jako příklad uvedena proslulá tapisérie z Bayeux (obr. 1), na které panovnícký baldachýn i jemu příbuzná architektura (*canopeum*) vykazuje s předešlým obdobím nápadné paralely. Podobné úvahy, pro které bude nutné vyhodnotit široký ikonografický materiál, můžeme ponechat specializovanému studiu. Prozatím byly nejlépe probádány baldachýny coby architektonické prvky sloužící jako zastřešení soch, objevující se v Evropě od 12. století.¹⁰ Vedle těchto kamenných přístřešků jsou budovány baldachýny v dalších kontextech, například u náhrobků a oltářů. Hlavní

³ Srov. zajímavé, nicméně poněkud překombinované úvahy téhož autora. G. J. SCHENK, *Heiltümer und geraubte Himmel. Virtuelle Räume bei spätmittelalterlichen Herrschereinzügen im Reich*, in: *Virtuelle Räume. Raumwahrnehmung und Raumvorstellung im Mittelalter*, (ed.) Elisabeth Vavra, Berlin 2005, s. 215–237. Schenk spatřuje v ceremoniálních předmětech (v čele s baldachýnem) prostředek, který pomáhá překonat liminální fázi, než panovník přijme roli vládce města. Králova pozice v mezifázi nicméně nebyla zdaleka tak rozkolísaná, jak se autor domnívá.

⁴ *Staročeský slovník: na – objíjetí se*, Praha 1977, s. 379–380 (heslo *nebesa*).

⁵ *Slovník středověké latiny v českých zemích*, díl 1: A–C, Praha 1987, s. 467 (heslo *caelum*).

⁶ *Slovník středověké latiny v českých zemích*, díl 1: A–C, s. 359–360 (heslo *baldakinus*).

⁷ O. TREITINGER, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Darmstadt 1969², s. 57.

⁸ Starověkou typologií baldachýnu přiblížila MARGA WEBER, *Baldachine und Statuenschreine*, Roma 1990 (druhá část knihy přináší cenný katalog všech forem).

⁹ Ikonograficky bohatý materiál snesla ve své disertaci J. BOGDANOVIC, *Canopies: The framing of sacred space in the Byzantine ecclesiastical tradition*, Princeton 2008.

¹⁰ W. SCHÖLLER, *Beobachtungen an Baldachinen. Ein Beitrag zur gotischen Skulptur in Frankreich*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 61/1998, s. 190–205.

1. Receptce baldachýnu latinským Západem navazovala na pozdně antické dědictví, resp. na byzantskou tradici. Jeden z nejstarších dokladů představuje tapisérie z Bayeux, kde je baldachýn vyobrazen několikrát. Architektonická forma zřetelně odkazuje na byzantské vzory, jejichž nejúplnější přehled je nově shromážděn v disertaci Jeleny Bogdanovic. Reprodukce převzata z CD The Bayeux Tapestry Digital Edition, (ed.) M. K. FOYS (2002).

2. Úmrtní baldachýn císaře Jindřicha VII. z Codexu Balduini byl ozdoben imperiálním znakem, černou orlicí na zlatém poli. Toto vyobrazení, jakkoli zde může být idealizované, odpovídá popisu nebes, pod nimiž přijel Karel IV. do Prahy 1355, či iluminacím kroniky Giovanni Sercambiho. Landeshauptarchiv Koblenz, I C 1, fol. 32.

sémantická rovina ale zůstává stále stejná: vymezení prostoru se zvláštním sakrálním významem.¹¹

Přibližně ve stejné době, kdy se objevují baldachýnové architektonické prvky, je písemnými prameny doloženo i užití přenosného baldachýnu. Jeho počátky souvisí především s eucharistickými procesími, kde baldachýn sloužil k optickému zvýraznění centra procesí a vytvářel ohraničený prostor pro *Corpus Christi*.¹² Způsob využití se velmi podobal tomu, co máme později doloženo pro panovnická nebesa. Ta se v písemných pramenech objevují od konce 12. století u královských korunovacích (poprvé v Anglii), nejčastěji v souvislosti s otázkou, kdo smí baldachýn nést a pohybovat se v jeho blízkosti.¹³ V českých zemích jsou panovnická nebesa poprvé doložena při korunovaci Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny roku 1311 a je možné, že užití baldachýnu přinesl ze západní Evropy právě Janův dvůr.¹⁴ To, že baldachýn Lucemburkové ve své panovnické reprezentaci využívali, dokazuje i stylizované vyobrazení úmrtního lože Jindřicha VII. († 1313) v *Codexu Balduini* (obr. 2).

Pro vládu Karla IV. již je doloženo i několikrát využití baldachýnu při panovnických vjezdech, včetně prvního vyobrazení, byť pozdějšího a značně idealizovaného (obr. 3). Je přitom paradoxní, že nejstarší písemný doklad nezprostředkovává žádný z Karlových životopisců, kteří jindy prokazovali značné porozumění pro ceremoniální záležitosti, ale nalézáme ho poněkud zasunutý v inventáři augustiniánského kláštera sv. Tomáše na Malé Straně, v jehož majetku se nacházel baldachýn nesený při Karlově slavnostním vstupu do Prahy roku 1355 po úspěšné římské jízdě.¹⁵ Inventurní popis nám přibližuje důležité detaily. Baldachýn byl vyzdoben černou orlicí na zlatém poli, císařským symbolem, jenž odkazoval k právě nabytému Karlovu důstojenství. Nelze se v této souvislosti ubránit srovnání se zmíněným úmrtním baldachýnem Karlova děda Jindřicha VII., jenž byl (alespoň v symbolickém znázornění *Codexu Balduini*) vybaven stejným znakem. Vlastní advent začal podle zápisu na Břevnově, lze se tedy domnívat, že se pražští měšťané s Karlem setkali u benediktinského kláštera, spojeného s tradicí zemského patrona sv. Vojtěcha.¹⁶

Další osudy císařského baldachýnu nejsou úplně jasné. Podle zápisu ho věnoval klášteru „dominus Gentes, subcamerarius imperatoris“. Můžeme tedy předpokládat, že po skončení ceremonie získal nebesa právě Karlův podkomoří. To by se vhodně doplño-

¹¹ Ke stejnému principu ostatně odkazují i klenby gotických katedrál, které svoji výzdobou – modrým pozadím a zlatými hvězdami – připomínaly nebesa. Zajímavá zmínka je v této souvislosti dochována i z českého prostředí, v kronice Jana Marignoly (k roku 1257) – FRB III, s. 566: „Eodem anno dominus Pragensis episcopus renovavit tabulatum, quod celum vulgariter nominatur.“

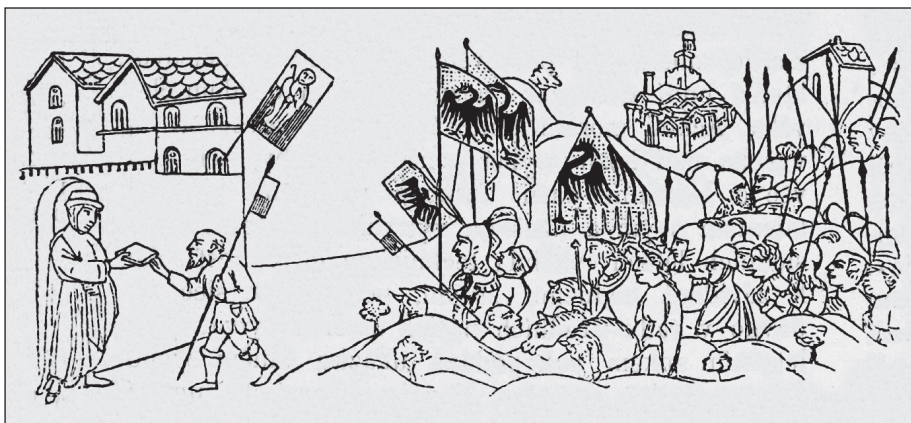
¹² S. FELBECKER, *Die Prozession. Historische und systematische Untersuchungen zu einer liturgischen Ausdruckshandlung*, Altenberge 1995, s. 260–264 (Der Traghimmel); heslo *Baldachin*, in: *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte I*, (ed.) O. Schmitt, Stuttgart 1937, sl. 1391.

¹³ Nejstarší doklady užití přenosného baldachýnu jako středověkého panovnického symbolu shromáždil P. E. SCHRAMM, *Herrschaftszeichen und Staatssymbol. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, díl 3, Stuttgart 1956, s. 725–726.

¹⁴ FRB IV, s. 177.

¹⁵ Zápis vydal J. KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu Hussitenkriegen. Mit Edition seines Urkundenbuchs*, Würzburg 1985, s. 370: „Item aquila nigra et magna in flaveo campo, quam dedit dominus Gentes, subcamerarius imperatoris, sub qua ductus fuit imperator Pragae de Brewnovia in reversione coronacionis sue de Roma.“

¹⁶ F. KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993, s. 68.

Císařská nebesa (obr. nahoře) v kronice města Lukky od Giovanni Sercambiho, jejíž text i iluminace vznikly před rokem 1400, se svým tvarem vymykají obvyklé formě, sestávající z obdélníkové látky upevněné na čtyřech až šesti tyčích. Je proto možné, že nešlo o nebesa připravená k uvítání císaře, nýbrž o cestovní baldachýn. V kronice je zachycen vícekrát (f. 70v dvakrát, 74r, 74v, 84r pak bez císařského znaku). Podobný cestovní baldachýn užíval i papež, jak víme z kroniky Kostnického koncilu Ulricha Richentala (obr. uprostřed, z prvotisku kroniky; podrobný popis baldachýnu uvádí Richental ve 14. kapitole). Nebesa k uvítání oproti tomu zcela jistě zachycuje Sercambiho kronika u benátského dóžete (obr. dole), f. 67v. Dřevoryty Angela Ardinghiho s baldachýny jsou vydány v *Le croniche di Giovanni Sercambi lucchese*, (ed.) S. BONGI, Lucca 1892, s. 136, 144, 145, 153, 154, 175.

valo se znalostmi z říšských oblastí, kde nárok na baldachýn vznášel nejčastěji komorník.¹⁷ Jistý problém nastává v identifikaci dárce, neboť podkomořím byl v době Karlova triumfálního vjezdu do Prahy Rús z Litic.¹⁸ V úvahu tak připadá spíše Mikuláš Jenteš, ten je ale v podkomořském úřadu doložen až roku 1377.¹⁹ V kritickém roce 1355 byl ovšem staroměstským purkmistrem,²⁰ z jehož titulu patrně vznesl na baldachýn nárok, ať již ho následně získal do soukromého či úředního držení, a až později ho věnoval augustiniánskému klášteru u sv. Tomáše. O tom, že o identitě Mikuláše Jenteše s dárce baldachýnu nemůže být pochyb, svědčí i skutečnost, že byla v klášteře pochována jeho dcera (a on pravděpodobně také).²¹

Zápis ve svatotomášském inventáři je nejstarším písemným svěděctvím o císařské výzdobě baldachýnu a vhodně tak doplňuje pečlivě shromážděné údaje Schenkovy, který však doklady našel až pro 15. století.²² Dosvědčuje také tezi, že vjezd do města po nabytí císařské koruny byl pro římské krále stejně slavnostní jako první panovnický advent.²³ Reprezentativní ceremoniál s imperiálním baldachýnem jako nejviditelnějším znakem nového postavení byl zřetelnou demonstrací Karlovy upevněné mocenské pozice, již se snažil využít k dalším krokům, například k prosazení zemského zákoníku. Symbolický potenciál baldachýnu se ale nevyčerpával pouze různými způsoby jeho použití, nýbrž i jeho absencí. Když se Karel podruhé chystal vstoupit do Říma, odmítl na znamení své pokory připravená nebesa, sesedl z koně a téměř jednu míli kráčel pěšky.²⁴ Tento akt je později doložen vícekrát, například při vstupu Zikmunda Lucemburského do Luzernu roku 1417 či Maxmiliána I. v letech 1489 a 1500 do Norimberku.²⁵ Panovníci nechávali prostor pod nebesy buď neobsazený, anebo v něm kráčel kněz s monstrancí.

Pokora při slavnostních panovnických adventech primárně souvisela s nápodobou Ježíšova skromného vjezdu do Jeruzaléma. Možným vzorem, dosud v bádání o adventech nepovšimnutým, ale mohla být i historie císaře Herakleia, v pozdním středověku dobře známá díky *Zlaté legendě* Jakuba de Voragine. V českém prostředí se jí dovolává například Jan Hus ve své *Postile*: „Ciesář Eraklius (...) jel jest pyšně k Jeruzalému a,

¹⁷ A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell der römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter*, Wien 1964, s. 38.

¹⁸ Srov. *Popis úředníků a důstojníků světských i duchovních*, vydaný V. V. TOMKEM, *Dějepis města Prahy*, díl 5, Praha 1881, s. 44.

¹⁹ V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 5, s. 44, 54.

²⁰ V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 5, s. 56.

²¹ J. KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas*, s. 362.

²² Zdá se, že císařskou symbolikou mohl být vyzdoben i baldachýn, pod nímž vjel Karel do arelatského království, jak referuje kronikář Neplach; minimálně měl zlatou barvu – FRB III, s. 483.

²³ A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 36.

²⁴ F. KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, díl 2: *Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika (1364–1378)*, Praha 1993, s. 78; G. PIRCHAN, *Italien und Kaiser Karl IV. in der Zeit seiner zweiten Romfahrt*, díl 1, Prag 1930, s. 297.

²⁵ H. C. PEYER, *Der Empfang des Königs im mittelalterlichen Zürich*, in: *Archivalia et Historica. Arbeiten aus dem Gebiet der Geschichte und des Archivwesens*, Zürich 1958, s. 231. Další doklady A. M. DRABEK, *Reisen und Reisezeremoniell*, s. 96, pozn. 84; G. J. SCHENK, *Zeremoniell*, s. 471. Zdali je možno chápat pokoru jako důvod, proč nevkročil pod nebesy Zikmund Lucemburský roku 1414 do Norimberku, není z díkce pramene jisté; *Deutsche Reichstagsakten*, díl 7: *1410–1420*, (ed.) D. KERLER, München 1878, s. 217, č. 155.

4. Při své návštěvě Francie se musel Karel IV. baldachýnu s císařským znakem, podobně jako dalších symbolů, které by mohly vyjadřovat jeho nadřazené postavení nad francouzským králem, vzdát. Vyobrazení z Velkých francouzských kronik upomíná na hlavní význam latinského pojmu baldakinus, vzácnou látku (zde červené barvy) prošívanou zlatem. Bibliothèque nationale de France, ms. fr. 2813, fol. 467va.

když se přiblížil k bráně, tehdy zdi sstúpily sú se před ním a před jeho lidem.“ Hera-
kleia poté anděl vyzval k pokoře a „císař srozuměv sseď s koně a, vzem kříž, i šel pěš
pokorně, pokořiv se bohu. A teprv brány sú se jemu otevřely.“²⁶

Ostentativní odmítnutí baldachýnu ale nemuselo znamenat vždy jen pokoru před
Bohem, nýbrž i vyjádření hierarchických vztahů. Když Karel IV. pobýval koncem roku
1368 v Sieně, očekával spolu s měšťany 31. prosince příjezd kardinála Gui de Bou-
logne, stoupence papeže Urbana V. Císař mu vyjel naproti, doprovázen Sienskými,
kteří měli pro příchozího připravený baldachýn.²⁷ Kardinál ho ale přenechal Lucem-
burkovi, čímž vyjadřoval svoji podřízenost, neboť byl těsně předtím jmenován říšským
vikářem pro Toskánsko.²⁸ Baldachýn se tu stal symbolickým prostředkem komunikace
mezi papežem a císařem: zatímco Karel podpořil Urbana V. jmenováním jeho expo-
nenta Guida de Boulogne vikářem, ten uznal svůj závazek říšskému panovníkovi odmít-
nutím baldachýnu.

Pro období Václava IV. nemáme užití panovnického baldachýnu doloženo, jedinou
výjimku představuje relace o korunovaci jeho druhé manželky Žofie Bavorské, které se
patrně král ani neúčastnil.²⁹ Zpráva je však zajímavá alespoň tím, že upozorňuje na klí-
čovou roli šlechty, jejíž nejvýznamnější zástupci směli baldachýn nést. O panovnických
nebesích určených Václavovu nástupci Zikmundovi nás pak zpravuje Vavřinec z Bře-
zové při popisu děkovného procesí, které se konalo po bitvě u Vyšehradu na podzim
1420. „Item všecka obec pražská se dvojí svátostí těla Kristova s ženami a s muži,
muži v svém zástupu a ženy v svém, následovali sou kněží nesoucí tělo pána Krista
pod nebesy, kteráž byla připravena pro krále Zikmunda, aby byl přijat pod ně, a ženy
též pod nebesy, kteráž byla pro královnu připravena, s svým knězem šli.“³⁰ Symbolický
rozměr tohoto aktu byl všem účastníkům patrný. Zikmund, který odmítl uznat husitský
výměr božího zákona, nemohl splňovat tradiční panovnickou roli zprostředkovatele
mezi sakrální a pozemskou sférou. Protikladem Lucemburka, Pražany považovaného
za Antikrista, se stalo Kristovo tělo – právě jen Kristus byl jediným a výhradním vlád-
cem husitů. V použití baldachýnu tak dochází k určitému paradoxu, pro onu dobu
ostatně charakteristickému. Měšťané se svým jednáním vlamují do sakrální sféry a na-
rušují Bohem stanovený řád, pohnutkou jim je ale právě snaha o bezprostřední při-
blížení se jeho zákonu. Panovnická nebesa jsou vrácena účelu, který pražští měšťané
znali z procesí.

Čeští reformní myslitelé nákladná nebesa odmítali jako zbytečnou pýchu. Jan Hus
vyčítá papežím okázalou nádheru a pocty, jež si nechá okolím vzdávat: „Před papežem
klekají, ano nad ním nebe nesú a nazývají nejsvětějším.“³¹ Podobně se vyjadřuje i Petr
Chelčický, přičemž příslušnou předlohu využil i ke kritice šlechty: „Pán Ježíš pokor-

²⁶ *Jan Hus, Česká nedělní postila: vyloženie svatých čtení nedělních*, (ed.) J. DAŇHELKA, Praha 1992 (Magistri Iohannis Hus Opera omnia II), s. 179.

²⁷ G. PIRCHAN, *Italien und Kaiser Karl IV. in der Zeit seiner zweiten Romfahrt*, s. 350.

²⁸ K okolnostem jmenování Guida vikářem M.-L. HECKMANN, *Stellvertreter, Mit- und Ersatzherrscher. Regenten, Generalstatthalter, Kurfürsten und Reichsvikare in Regnum und Imperium vom 13. bis zum frühen 15. Jahrhundert*, Warendorf 2002, díl 2, s. 547–548.

²⁹ Relace otištěna in CDM XIII, s. 27–28, č. 19. K obřadu V. ŽŮREK, *Korunovace královny Žofie. Řád Karla IV. a jeho užití v praxi*, in: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, (edd.) M. Nodl, F. Šmahel, Praha 2009 (Colloquia mediaevalia Pragensia 12), s. 203–212.

³⁰ FRB V, s. 442. Srov. rovněž R. ANTONÍN, T. BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy*, s. 223–224.

³¹ *Jan Hus, Česká nedělní postila: vyloženie svatých čtení nedělních*, (ed.) J. DAŇHELKA, s. 178.

ně na oslíku jel, ale papež na velikém bílém hynštu (...) s velikým zástupem rytířstva a panoší, ani nad ním nebesa nesú.³² Přes tyto hlasy husité od užívání baldachýnu neustoupili. Naopak, jeho užívání rozšířili i na další příležitosti. Dejme slovo Starému letopisci, který referoval o přijetí papežského legáta Juana Karvajala z roku 1448. „A ten legát, když jest jel k Praze, tu sú z Prahy proti němu velmi s slavnú procesí vyšli s takovú, jako kdyby nového krále k sobě přijítí měli. [...] A páni konšelé staroměstí napřed pod nebesy šli, za nimi novoměstí a pak malostranští. [...] A tak sú jeho pod nebesa přijali a šli s ním do Prahy.“³³ Troufalé imitatio panovnického vjezdu ale bylo dle letopisce náležitě potrestáno: „dříve, než do Prahy vjeli / až se korúhve ztrhaly / nebesa se zrušila. / A to Boží pomsta byla / té veliké pýchy.“³⁴ I když má zde anonymní veršotepec na mysli pýchu legátovu, na citátu zaujme především, že pod nebesy šli Karvajalovi naproti staroměstští konšelé, doprovázeni radními dalších dvou pražských měst. Zatímco v předchozí době patřilo místo pod baldachýnem pouze králi či královně, případně knězi s monstrancí, a pro nejčestnější účastníky průvodu byla vyhrazena maximálně pozice na rozhraní baldachýnem vymezeného sakrálního prostoru, nyní si pražští měšťané osobovali právo kráčet přímo pod nebesy.

Bylo již uvedeno, že královské adventy s okázalou ceremoniální náplní se konaly především při prvním vstupu do města anebo v případě, že panovník získal nové důstojství, většinou císařské. Manifestační podobu mohly mít ale i adventy, před nimiž došlo mezi měšťany a panovníkem k rozbrojům. V září 1483 proběhl v pražském souměstí mocenský převrat, jehož průběh i vyústění musel král chápat jako evidentní urážku svého majestátu a zásah do panovnických práv.³⁵ Mezi novými vládci Prahy a Vladislavem Jagellonským došlo nakonec po roce k narovnání a právě okamžik zdůrazněný autorem Starých letopisů, kdy král od měšťanů „pod nebesa vzat jest“, můžeme chápat jako první symbolický krok smíření.³⁶ To, že nešlo jen o bezvýznamový ceremoniální akt, potvrzují i dvě ukázky (ne)užití baldachýnu z doby vlády Ferdinanda I.

První habsburský panovník dokázal využívat symbolické řeči podobně obratně jako jeho předchůdci Karel IV. či Zikmund Lucemburský, o čemž se obyvatelé Prahy mohli přesvědčit již roku 1527 při jeho vjezdu do hlavního města. Tehdy se mu dostalo nabídky hned dvou baldachýnů.³⁷ Jako první mu vyšli naproti členové pražské židovské obce, kteří zhotovili vlastní velmi nákladná nebesa. Král je však odmítl a totéž učinil s nabídkou baldachýnu, jež mu připravili pražští měšťané. Pozoruhodné je Ferdinando zdůvodnění, že „zůstane raději pod nebesy od Boha stvořenými“. Tato událost názorně dokládá, jak se ceremoniální užívání určitého panovnického symbolu mohlo obrátit vůči jeho nositeli. Naplnění tradičního rituálu by představovalo vstřícný krok vůči určité skupině, který Ferdinand nemínil udělat. Baldachýn totiž v této době již

³² *Petra Chelčického Postilla*, díl I, (ed.) E. SMETÁNKA, Praha 1900, s. 330.

³³ *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, (ed.) F. ŠIMEK, Praha 1937, s. 104–105.

³⁴ *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, (edd.) F. ŠIMEK, M. KAŇÁK, Praha 1959, s. 185.

³⁵ K události F. ŠMAHEL, *Epilog husitské revoluce. Pražské povstání 1483*, in: Acta reformationem Bohemicam illustrantia I. Příspěvky k dějinám utrakvismu, Praha 1978, s. 45–127; TÝŽ, *Husitské Čechy. Struktury. Procesy. Ideje*, Praha 2001, s. 105–140.

³⁶ *Starí letopisové čeští od roku 1378 do 1527*, (ed.) F. PALACKÝ, Praha 1941 (Dílo Františka Palackého II), s. 206.

³⁷ Relace otiskeny v *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, díl I, Praha 1877, s. 202–203, č. 152; s. 203–205, č. 154. Širší souvislosti podává B. BERNING, „Nach altem löblichen Gebrauch“. *Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526–1743)*, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 91–92.

nehrál roli indiferentního symbolu legitimacy moci, jejímž zdrojem je nebeské království a právě skrze nebesa se má přenášet na osobnost nacházející se pod ním. Přijetí baldachýnu naopak znamenalo ze strany krále symbolické potvrzení legitimacy těch, kteří mu ho nabízeli – v obdobném smyslu, jako bylo doloženo v roce 1484 u krále Vladislava. Ferdinand svým krokem nechal pražské vládcy záměrně v nejistotě a zároveň dal svými slovy jasně najevo, že jeho legitimita pochází od Boha přímo, a nikoli zprostředkovaně přes baldachýn.

Symbolický význam přijetí pod nebesa v komunikaci mezi panovníkem a měšťany přibližuje rovněž popis vítání Ferdinanda I., poté co roku 1558 získal císařskou korunu. „Pražané, kteříž ho před tím vítali a rychle do města přešli, s krásnými nebesy a poklekše na jedno koleno poníženi J. Msti žádali, aby pod nebesa vjeti a takové osvědčení věrnosti a poddanosti jejich milostivě od nich přijíti ráčil. Nedlouho meškal císař, ale jakž na koni seděl, tak pod ta nebesa vjel, kterážto nesli napřed primasové St. a N. Měst Pražských, uprostřed purkmistrové a nazad dva senátorové týchž měst.“³⁸ Z popisu je evidentní, jak moc pražští měšťané usilovali o králův vstup pod nebesa. Dikce pramene ostatně naznačuje, že již mohli být jednou odmítnuti před branami, proto si pospíšili a nabídli králi nebesa znovu. Průběh akce musíme vnímat v kontextu událostí roku 1547, neboť šlo o první Ferdinandův slavnostnější příjezd od potrestání povstání, do něhož se pražští měšťané výrazně zapletli. Přijetí pod baldachýn zde mělo sehrát podobnou stvrzovací roli o nenarušených vztazích jako roku 1484.

Důležitou otázkou spojenou s baldachýnem, kterou bych rád v závěru stručně pojednal, představuje problematika *spoliace*, tedy vynučeného práva na předměty, jež přišly do kontaktu s královským majestátem. Ty měly velkou cenu jak symbolickou, spočívající právě v jejich kontaktu s posvátnou mocí, tak i hmotnou, neboť byly většinou zhotoveny z drahých materiálů. Spoliované předměty mohly být darovány ad hoc, často se však nároky na ně stávaly dědičnými, ať již z titulu určitého rodu či úřadu. Robert Antonín a Tomáš Borovský ve své knize o panovnických vjezdech spoliaci pro české prostředí odmítají.³⁹ Je pravdou, že zde nehrála takovou roli posvátná, či dokonce léčivá moc králů, jako tomu bylo například ve Francii, přesto však není možné opominout, že spoliované předměty přinášely držiteli symbolický kapitál i bez toho, že by musely přijít do kontaktu s „králem-divotvůrcem“. Samozřejmě tu hrála roli i stránka materiální, stačí vzpomenout na detailní popis pohřbu Karla IV., během něhož byla kostelu jako ofěra věnována řada předmětů spojených s touto ceremonií.⁴⁰ Šlo dozajista o rozšířenou praxi a podrobnější rozbor inventářů významných církevních institucí by tento jev ukázal názorně. Relace o pohřbu Karla IV. je i první zcela spolehlivou zprávou o spoliaci,⁴¹ vedle ní máme doloženo darování již výše zmíněných nebes, pod nimiž vstoupil Lucemburk do Prahy roku 1355. V inventáři svatovítského kostela je pak doložen červený aksamitový baldachýn krále Ladislava Pohrobka.⁴²

³⁸ Cituji překlad Daniela Adama z Veleslavína, který je otištěn v *Základy starého místopisu pražského (1437-1620). Oddíl I. Staré Město pražské. Díl I.*, (ed.) J. TEIGE, Praha 1910, s. 89. Širší souvislosti příjezdu Ferdinanda I. do Prahy přibližuje V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 143–156.

³⁹ R. ANTONÍN, T. BOROVSÝ, *Panovnické vjezdy*, s. 240–241.

⁴⁰ F. ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 145–146.

⁴¹ F. KAVKA, *Karel IV. Historie života velkého vladaře*, Praha 1998, s. 10.

⁴² A. PODLAHA, E. ŠITTLER, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, Praha 1903, s. LXXXIII.

O pravidelném zhotovování přenosných baldachýnů svědčí i konfirmace privilegií malířského a sklenářského cechu z roku 1458.⁴³ Staroměstští konšelé upravovali povinnosti členů cechu, mimo jiné aby „každý rok vždy o svatém Havle (...) na rathúz přinesli (...) nebesa, korúhve městské malé i veliké a praporce i holí, když a kolikolikrát bylo by toho potřebie, aby k městu připravovali, a jakož slušie, malovati zavázáni byli a povinni“. Každoroční závazek připravit nebesa, v tomto případě bezpochyby k procesím, svědčí o jejich pravidelném darování po skončení akce. Jen těžko pak můžeme předpokládat, že by v případě královských adventů či korunovací byly používány opakovaně tytéž baldachýny, pokud pro příležitost procesí zhotovovali pražští řemeslníci rok co rok nebesa nová.⁴⁴ Znění privilegia ostatně připouští, že povinnost na výzdobu baldachýnu se nevztahuje jen na jedna nebesa ročně, ale kdykoli jich bude zapotřebí, patrně tedy rovněž pro nepravidelné ceremoniály spojené s panovnickou reprezentací.

Lze se tedy domnívat, že v případě baldachýnů docházelo ke spoliaci v českých zemích podobně jako v západní Evropě, neboť tyto předměty měly svoji symbolickou i materiální hodnotu. Příjemcem byly většinou církevní instituce, které je mohly získat přímo, popřípadě později odkazem králových dvořanů. Pro každou ceremoniální příležitost byl vyráběn baldachýn nový, což je důležité zjištění zejména v souvislosti se zmiňovaným procesím z roku 1420, kdy kněz s monstrancí šel pod nebesy určenými pro přijetí Zikmunda Lucemburského. Ať již je tím přijetím myšlen vjezd do města nebo korunovace,⁴⁵ zhotovení baldachýnu naznačuje, že v Praze probíhaly intenzivní přípravy na tento akt. Při snaze o jejich vročení připadá v úvahu nejspíše období mezi bitvou na Vítkově a Lucemburkovou korunovací, kdy se o podmínkách volební kapitulace jednalo nejvíce. To by znamenalo, že Zikmundovo přijetí za krále i husitskou stranou bylo podstatně blíže úspěchu, než se myslelo. Vavřinec z Březové tak zde skrze zmínku o baldachýnu bezděčně prozrazuje něco, co se snažil v jiných pasážích kroniky zamlčet.

* * *

Panovnický baldachýn představoval v pozdním středověku důležitý prostředek symbolické komunikace mezi králem a jeho poddanými. Shromážděný materiál z českého prostředí ukázal na řadu možností jeho užití, stejně jako jeho absence, která byla významově ještě bohatší. Zatímco při korunovačním ceremoniálu k příliš velkým změnám nedocházelo, panovnické adventy nabízely řadu variant. Okamžik, kdy král místo pod nebesy zaujal, byl důležitým momentem ve vzájemné komunikaci, neboť ustavoval oboustranný vztah. Odmítnutí nebes oproti tomu nechávalo měšťany v nejistotě, podobně jako například nepřevzetí klíčů od městských bran. V případě klíčů však byla symbolika jednoznačnější a nenabízela, na rozdíl od baldachýnu, tolik sémantických variant. Panovník mohl například odmítnout nebesa jen dočasně či mohl jejich nepřijetí odůvodňovat pokorou, v každém případě šlo o situaci, kdy měšťané zůstávali na pochybách, neboť rituál neproběhl podle předepsaného scénáře.

⁴³ AČ XIV, s. 474, č. 32.

⁴⁴ Z italského prostředí máme doloženo, že baldachýn předchozího vládce byl naopak demonstrativně zničen – PH. HELAS, *Der Triumph von Alfonso d'Aragona 1443 in Neapel. Zu den Darstellungen herrscherlicher Einzüge zwischen Mittelalter und Renaissance*, in: *Adventus. Studien zum herrscherlichen Einzug in die Stadt*, (edd.) P. Johaneck, A. Lampen, Köln-Weimar-Wien 2009, s. 134, pozn. 5.

⁴⁵ Vavřinec z Březové má formulaci „sub celo pro rege Sigismundo suscipiendo preparato“ – FRB V, s. 442.

Husitská epocha užití baldachýnu v leccěms pozměnila. Při děkovném procesí po bitvě u Vyšehradu 1420 užili Pražané nebesa připravená pro Zikmunda, jen místo krále pod nimi kráčet kněz se svátostí oltářní. Stoupenci husitství tak prostřednictvím baldachýnu vyjádřili, že jako svého jediného vládce uznávají Krista, a nikoli legitimního nástupce trůnu, který se v jejich očích božím zákonu protivil. Následující století je charakteristické rozšířením okruhu lidí, kteří do sakrálního prostoru pod baldachýnem smějí vstoupit, roku 1527 však Ferdinand I. symbolický význam ceremoniálního aktu zcela obrátil. Odmítnutím baldachýnu při vjezdu do Prahy dal najevo, že jeho moc není zprostředkována skrze nebesa, pod která je přijímán měšťany, ale pochází od nebes přímo.

A Baldachin for the King, for Christ or Burghers? On the Metamorphosis of Royal Symbology in Hussite Bohemia

Robert Novotný

The study deals with the issues of the royal baldachin, which in the Late Middle Ages was an important means of symbolic communication between the king and his subjects. The accumulated material from the Czech milieu showed a number of possibilities of why it might have been used as well as its absence. Whereas in the coronation ceremonial there was no greater changes, the sovereign advents offered a number of variations. The moment the king assumed his place under the baldachin was important for the mutual communication, because it constituted a bilateral relation. Refusal of the baldachin, on the other hand, left the town denizens in uncertainty, like not accepting the keys to the town gates for example. Yet in the case of the keys the symbology was more evident and unlike the baldachin did not offer as many semantic variations. The sovereign could for instance refuse the baldachin only temporarily or could justify not taking like a sign of humility; in any case, it was a situation when the town denizens remained in doubt, because the ritual had not taken place following the prescribed scenario. The various uses of the baldachin are demonstrated primarily in the case of Charles IV.

The Hussite period changed the use of the baldachin in various things. In the votive procession after the Battle of Vyšehrad in 1420, the Praguers utilised the baldachin prepared for Sigismund, except that a priest with the Communion walked under it instead of the king. The supporters of Hussitism thus expressed that they recognised as their only ruler Christ and not the legitimate successor to the throne, who in their eyes did not adhere to Divine law. The following century saw an expansion of the group of people allowed to enter the sacral area under the baldachin. A place under it was taken also by burghers; moreover, the baldachin is used not only for the sovereign but also e.g. for the cardinal-legate, which proves that there was need for royal symbology even in the time of an *interregnum*. The symbolic significance of the ceremonial act when the baldachin was the intermediary between the person under it and the heavens was entirely reversed by King Ferdinand I in 1527. By refusing the baldachin on his arrival in Prague, he demonstrated that his power was not mediated through the baldachin but came directly from heaven.